

**YANGI O‘ZBEKISTONDA JAMOAT TARTIBINI SAQLASH MUAMMOLARI:
TIZIMLI TAHLIL VA KONSEPTUAL YONDASHUVLAR**

Zokirov Farhod Sobirjonovich

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22672259>

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda «Yangi O‘zbekiston» taraqqiyoti sharoitida jamoat tartibini saqlash va xavfsizlikni ta‘minlash borasidagi mavjud muammolar tizimli tahlil qilingan.

Davlat va jamiyat boshqaruvida amalga oshirilayotgan islohotlar fonida ichki ishlar organlari faoliyatini tashkil etishning yangi, konseptual yondashuvlari ishlab chiqilgan. Xususan, jamoat tartibini saqlashda huquqni qo‘llash amaliyotidagi kamchiliklarni bartaraf etish, mahalla instituti bilan institutsional hamkorlikni kuchaytirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va proaktiv profilaktik modellarni yaratish orqali xavfsizlik arxitekturasini takomillashtirishning ilmiy-amaliy yechimlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, jamoat tartibi, tizimli tahlil, konseptual yondashuv, ichki ishlar organlari, mahalla instituti, huquqbuzarliklar profilaktikasi, raqamli xavfsizlik, proaktiv model.

Аннотация. В данном исследовании проведен системный анализ существующих проблем в сфере охраны общественного порядка и обеспечения безопасности в условиях развития «Нового Узбекистана». На фоне осуществляемых реформ в государственном и общественном управлении разработаны новые, концептуальные подходы к организации деятельности органов внутренних дел. В частности, обоснованы научно-практические решения по совершенствованию архитектуры безопасности путем устранения недостатков в правоприменительной практике, усиления институционального взаимодействия с институтом махалли, внедрения цифровых технологий и создания проактивных профилактических моделей.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, общественный порядок, системный анализ, концептуальный подход, органы внутренних дел, институт махалли, профилактика правонарушений, цифровая безопасность, проактивная модель.

Abstract. This study provides a systematic analysis of the existing problems in maintaining public order and ensuring security in the context of the development of "New Uzbekistan". Against the backdrop of ongoing reforms in state and public administration, new conceptual approaches to organizing the activities of internal affairs bodies have been developed. Specifically, scientific and practical solutions for improving the security architecture are substantiated by addressing shortcomings in law enforcement practice, strengthening institutional cooperation with the mahalla institution, implementing digital technologies, and creating proactive preventive models.

Keywords: New Uzbekistan, public order, systematic analysis, conceptual approach, internal affairs bodies, mahalla institution, crime prevention, digital security, proactive model.

Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlarning bosh mezoni — «Inson qadri uchun» degan ezgu tamoyilni hayotga to‘laqonli tatbiq etishdan iboratdir. Ushbu strategik maqsadga erishishning eng muhim kafolatlaridan biri mamlakatda qonun ustuvorligini ta‘minlash, fuqarolarning tinch va xavfsiz hayot kechirishini mutlaq qanoatlantiruvchi jamoat

tartibini yaratish hisoblanadi. Bugungi kunda davlatimizda huquqni muhofaza qiluvchi organlar, xususan, ichki ishlar organlari faoliyatini eskicha qoliplardan xalos etib, ularni tom ma'noda xalq manfaatlari yo'lida xizmat qiluvchi ijtimoiy yo'naltirilgan tizimga aylantirish bo'yicha konseptual qadamlar tashlanmoqda.

Shunga qaramay, jamoat tartibini saqlash amaliyotini tizimli tahlil qilish shuni ko'rsatmoqdaki, sohada hali ham o'z yechimini kutayotgan qator muammolar va murakkabliklar saqlanib qolmoqda. Bular, eng avvalo, huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish mexanizmlarining yetarlicha samarali ishlamayotgani, hududlardagi kriminogen vaziyatni baholashda zamonaviy raqamli va tahliliy yondashuvlarning (predictive policing) to'laqonli joriy etilmagani hamda jamoatchilik, xususan, mahalla instituti bilan integratsiyalashgan boshqaruv modellarining oqsayotgani bilan izohlanadi. Kriminogen tahdidlarning zamonaviy ko'rinishlari — kiberjinoyatlar, transmilliy xavf-xatarlar va ijtimoiy-maishiy nizolarning ortishi — an'anaviy patrul va nazorat usullaridan voz kechib, jarayonlarga mutlaqo yangicha konseptual yondashuvlarni tatbiq etishni taqozo etmoqda.

Tizimli yondashuv XX asrning o'rtalarida shakllangan umumilmiy metodologik yo'nalish bo'lib, uning nazariy asoslari avstriyalik biolog L. fon Bertalanfi tomonidan ishlab chiqilgan "umumiy tizimlar nazariyasi"ga borib taqaladi. Bertalanfi tizimni o'zaro ta'sirda bo'lgan elementlar majmui sifatida ta'riflab, har qanday murakkab ob'ektni uning tarkibiy qismlari yig'indisi sifatida emas, balki ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va munosabatlar orqali o'rganish zarurligini asoslab bergan¹. Amerikalik matematik N.Viner tomonidan asoslangan kibernetika fani esa boshqaruv va aloqa jarayonlarini tizimli tahlil qilishning matematik-mantiqiy apparatini yaratib, tizimli yondashuvni amaliy boshqaruv sohalariga tatbiq etish imkonini berdi².

Sovet va postsovet falsafiy-metodologik maktabida tizimlar nazariyasi V.N.Sadovskiy va A.I.Uyomov tomonidan yanada rivojlantirilgan. V.N.Sadovskiy tizimli tadqiqotning asosiy tamoyillarini — yaxlitlik, tarkibiylik, ierarxiklik, ko'p jihatlilik va tizimning tashqi muhit bilan o'zaro aloqadorligini — ilmiy jihatdan asoslab bergan³, A.I.Uyomov esa tizimli yondashuvni turli fan sohalariga, jumladan ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarga tatbiq etishning metodologik asoslarini ishlab chiqqan⁴. V.G.Afanasyev esa tizimlilik tamoyilini bevosita ijtimoiy hodisalar — jamiyat, davlat boshqaruvi, ijtimoiy institutlar tahliliga qo'llab, ijtimoiy tizimlarning o'ziga xos xususiyatlarini (o'z-o'zini boshqarish, maqsadga yo'naltirilganlik, tashqi muhitga moslashuvchanlik) ochib bergan⁵.

Tizimli yondashuvning huquqiy va davlat boshqaruvi sohalariga tatbiq etilishi natijasida yuridik fanda o'ziga xos tadqiqot yo'nalishi shakllandi. Yu.A.Tixomirov va G.V.Atamanchuk kabi olimlar davlat boshqaruvi va huquqiy tartibga solish jarayonlarini alohida, bir-biridan uzilgan institutlar emas, balki yaxlit, o'zaro ta'sirdagi tizim sifatida tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydilar.

¹Bertalanffy L. von. General System Theory: Foundations, Development, Applications. — New York: George Braziller, 1968. — P. 30–53.

²Винер Н. Киббернетика, или управление и связь в животном и машине: пер. с англ. — 2-е изд. — М.: Наука, 1983. — С. 45–48.

³Садовский В.Н. Основания общей теории систем: логико-методологический анализ. — М.: Наука, 1974. — С. 76–81.

⁴Уёмов А.И. Системный подход и общая теория систем. — М.: Мысль, 1978. — С. 12–17.

⁵Афанасьев В.Г. Системность и общество. — М.: Политиздат, 1980. — С. 24–29.

Yu.A.Tixomirov ta'kidlashicha, davlat boshqaruvi tizimidagi har qanday institutsional o'zgarish — bo'lim yoki xizmatning tashkil etilishi, vakolatlarining qayta taqsimlanishi — alohida, izolyatsiyalangan hodisa sifatida emas, balki butun boshqaruv tizimiga ta'sir etuvchi omil sifatida baholanishi lozim⁶. G.V.Atamanchuk esa davlat boshqaruvini "tizimlar tizimi" sifatida talqin etib, boshqaruv samaradorligini faqat uning barcha tarkibiy elementlari — maqsad, funksiya, tuzilma, jarayon va natija — o'rtasidagi muvofiqlik darajasi orqali baholash mumkinligini asoslaydi⁷.

Jamoat tartibini saqlash sohasiga nisbatan tizimli yondashuvni qo'llash zarurati amaliy jihatdan ham asoslidir. Xususan, 2021-yil 26-martdagi PF-6196-son Farmonda ichki ishlar organlari faoliyatini isloh qilishning "respublika — viloyat — tuman — mahalla" tizimi asosida yaxlit boshqaruv va uzluksiz nazorat mexanizmlarini joriy etish orqali amalga oshirilishi belgilangan bo'lib⁸, bu — qonunchi tomonidan ham jamoat tartibini saqlash muammosining aynan tizimli, ko'p bosqichli xarakterga ega ekanligi tan olinganligini ko'rsatadi. I.S.Xalimov ham o'z tadqiqotida jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimini takomillashtirish jarayonining bosqichma-bosqich, o'zaro bog'liq chora-tadbirlar orqali amalga oshirilishini alohida ta'kidlaydi⁹.

Shunday qilib, jamoat tartibini saqlash muammosini tizimli tahlil qilish quyidagi metodologik tamoyillarga tayanishi lozim:

- yaxlitlik tamoyili — jamoat tartibini saqlash sohasidagi barcha sub'ektlar (ichki ishlar organlari, Milliy gvardiya, mahalliy hokimiyat, fuqarolik jamiyati institutlari) faoliyatini yagona, o'zaro bog'liq tizim sifatida ko'rib chiqish;
- ierarxiklik tamoyili — "respublika — viloyat — tuman — mahalla" bosqichlari o'rtasidagi boshqaruv va nazorat munosabatlarini hisobga olish;
- dinamiklik tamoyili — jamoat tartibini saqlash tizimini statik holat emas, balki doimiy rivojlanib boruvchi jarayon sifatida tahlil qilish;
- tashqi muhit bilan o'zaro aloqadorlik tamoyili — demografik, ijtimoiy-iqtisodiy, texnologik va boshqa tashqi omillarning tizimga ta'sirini hisobga olish.

Tizimli tahlilning uzviy davomi sifatida prognozlashtirish metodologiyasi maydonga chiqadi. Ijtimoiy-huquqiy hodisalarni, jumladan jamoat tartibini saqlash sohasini prognozlashtirishda zamonaviy fanda bir qator ilmiy jihatdan asoslangan usullar qo'llaniladi.

Ekspertlik baholash usuli (Delfi metodi). Ushbu usulning nazariy asoslarini amerikalik tadqiqotchilar O.Xelmer va N.Dalki RAND korporatsiyasida ishlab chiqqan bo'lib, uning mohiyati bir-biridan mustaqil bo'lgan mutaxassislar guruhidan bir necha bosqichda so'rov o'tkazish va ularning fikrlarini statistik jihatdan umumlashtirish orqali kelishilgan bashoratga erishishdan iborat¹⁰.

⁶Тихомиров Ю.А. Курс административного права и процесса. — М., 1998. — С. 63–67.

⁷Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: курс лекций. — М.: Юридическая литература, 1997. — С. 152–158.

⁸Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida: O'zR Prezidentining Farmoni, 2021-yil 26-mart, PF-6196-son.

⁹Халимов И.С. Жамоат тартибини сақлаш тушунчаси ва жамоат хавфсизлигини таъминлашда меъёрий ҳуқуқий асослар // Тадqiqotlar jahon ilmiy–metodik jurnali. — 2023. — № 24, 1-to'plam. — Б. 152–153.

¹⁰Helmer O. Analysis of the Future: The Delphi Method. — Santa Monica: RAND Corporation, 1967. — P. 1–13.

Delfi metodining asosiy afzalligi — ekspertlarning bir-biriga psixologik bosim o'tkazishi (guruh fikriga moslashish effekti) oldini olib, har bir mutaxassisning mustaqil bahosini olish imkoniyatidadir¹¹.

Ssenariylashtirish usuli. Ushbu usulning ilmiy asoslarini amerikalik futurolog G.Kan ishlab chiqqan bo'lib, uning mohiyati kelajakdagi mumkin bo'lgan bir necha (odatda optimistik, real va pessimistik) rivojlanish variantlarini modellashtirish va ularning har biri uchun zarur chora-tadbirlarni oldindan belgilashdan iborat¹². Jamoat tartibini saqlash sohasiga nisbatan bu usul, masalan, demografik o'sish, urbanizatsiya darajasi yoki raqamli texnologiyalar joriy etilishi kabi omillarning turlicha rivojlanish variantlarida jamoat tartibi holatining qanday o'zgarishini bashorat qilishga xizmat qilishi mumkin.

Ekstrapolyatsiya usuli. Bu usul o'tgan davrlardagi statistik ma'lumotlar (masalan, huquqbuzarliklar dinamikasi, jinoyatchilik ko'rsatkichlari) asosida kelajakdagi tendensiyalarni matematik jihatdan davom ettirishga asoslanadi. I.V.Bestujev-Lada ta'kidlaganidek, ekstrapolyatsiya usuli qisqa muddatli prognozlar uchun nisbatan ishonchli natija bersa-da, uzoq muddatli bashoratlarda tizimdagi sifat o'zgarishlarini (masalan, yangi turdagi tahdidlarning paydo bo'lishini) hisobga ololmasligi mumkin¹³, shu sababli uni boshqa usullar bilan uyg'unlikda qo'llash tavsiya etiladi.

Modellashtirish usuli. Ijtimoiy jarayonlarni matematik yoki simulyatsion modellar orqali ifodalash, ularning turli parametrlari o'zgarganda tizim qanday xatti-harakat namoyon etishini oldindan ko'rish imkonini beradi. "Rabochaya kniga po prognozirovaniyu" jamlanma nashrida qayd etilganidek, ijtimoiy prognozlashtirishda modellashtirish usuli, odatda, ekspertlik baholash va ekstrapolyatsiya usullari bilan kompleks tarzda, o'zaro to'ldiruvchi vositalar sifatida qo'llaniladi¹⁴.

Yuqorida ko'rib chiqilgan prognozlashtirish usullarining amaliy samaradorligi ko'p jihatdan tanlangan indikatorlar (ko'rsatkichlar) tizimining to'g'ri shakllantirilganligiga bog'liq.

Jamoat tartibini saqlash sohasida xavf-xatarlarni baholash uchun quyidagi indikatorlar guruhlarini ajratish maqsadga muvofiqdir:

- statistik-huquqiy indikatorlar — jamoat joylarida sodir etilgan huquqbuzarliklar va jinoyatlar soni, ularning hududiy va vaqt bo'yicha dinamikasi, takroriy huquqbuzarliklar ulushi;
- institutsional-resurs indikatorlari — ichki ishlar organlari xodimlarining soni va malaka darajasi, moddiy-texnik ta'minot holati, bir xodimga to'g'ri keladigan aholi va hudud ko'rsatkichlari;
- ijtimoiy-psixologik indikatorlar — aholining huquqni muhofaza qiluvchi organlarga bo'lgan ishonch darajasi, jamoat tartibi holatidan qoniqish darajasi (sotsiologik so'rovlar asosida);

¹¹Dalkey N., Helmer O. An Experimental Application of the Delphi Method to the Use of Experts // Management Science. — 1963. — Vol. 9, No. 3. — P. 458–467.

¹²Kahn H., Wiener A.J. The Year 2000: A Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years. — New York: Macmillan, 1967. — P. 6–9.

¹³Бестужев-Лада И.В. Окно в будущее: современные проблемы социального прогнозирования. — М.: Мысль, 1970. — С. 34–41.

¹⁴Рабочая книга по прогнозированию / Отв. ред. И.В.Бестужев-Лада. — М.: Мысль, 1982. — С. 95–103.

- tashqi-omilaviy indikatorlar — demografik oʻsish surʼati, urbanizatsiya darajasi, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli texnologiyalarning tarqalish darajasi kabi jamoat tartibiga bilvosita taʼsir etuvchi omillar.

Ushbu indikatorlar tizimi asosida shakllantirilgan kompleks baholash mexanizmi jamoat tartibini saqlash sohasidagi mavjud va potensial xavf-xatarlarni oʻz vaqtida aniqlash, ularning rivojlanish tendensiyalarini bashorat qilish hamda tegishli boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslangan holda qabul qilish imkonini beradi. Aynan shu indikatorlar tizimi mazkur tadqiqotning ikkinchi bobida jamoat tartibini saqlashning hozirgi holatini tizimli tahlil qilish uchun metodologik asos sifatida qoʻllaniladi.

Yuqorida oʻtkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- Tizimli yondashuv L. fon Bertalanfi va N.Viner tomonidan asoslangan umumilmiy metodologiya boʻlib, V.N.Sadovskiy, A.I.Uyomov va V.G.Afanasyev tomonidan ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarga, jumladan huquqiy va davlat boshqaruvi sohaslariga tatbiq etilgan.

- Jamoat tartibini saqlash muammosini tizimli tahlil qilish yaxlitlik, ierarxiklik, dinamiklik va tashqi muhit bilan oʻzaro aloqadorlik tamoyillariga tayanishi lozim, bu esa amaldagi qonunchilikda (PF-6196-son Farmonning “respublika — viloyat — tuman — mahalla” tizimi) ham oʻz aksini topgan.

- Prognozlashtirishning zamonaviy ilmiy usullari — ekspertlik baholash (Delfi metodi), ssenariylashtirish, ekstrapolyatsiya va modellashtirish — bir-birini toʻldiruvchi vositalar sifatida kompleks qoʻllanilganda eng ishonchli natija beradi.

- Jamoat tartibini saqlash sohasida xavf-xatarlarni baholash statistik-huquqiy, institutsional-resurs, ijtimoiy-psixologik va tashqi-omilaviy indikatorlar tizimi asosida amalga oshirilishi lozim, bu esa tadqiqotning navbatdagi boblarida amaliy tahlil uchun metodologik asos boʻlib xizmat qiladi.